

Heinrich Tobias

Metsas võib mõndagi juhtuda

Tallinn

2013

Toimetatud versioon

Käsikirja avaldamiseks andis loa Malle Rattasepp.

Käsikirjast digiteerinud, toimetanud ja anoteerinud Andres Aule.

Toimetajalt

Järgnevate mälestuste autor Heinrich Tobias sündis 27. märtsil 1906 ukj. Taga-Kaukaasias Punase-Lageda eesti asunduses Hindrek (Heinrich) Tobiase peres.

Tema vanaisa oli kolinud koos perega 1880. aastatel Hiiumaalt Põhja-Kaukaasiasse Kalmõkkiasse Eesti-Haginski asundusse, kus olud siiski osutusid nende jaoks kehvaks. Uus teekond viis 1886. aastal 36 eesti peret, sealhulgas Tobiased, üle Kaukasuse mägede Sotši lähedale, kus nad asutasid samal aastal Krasnaja Poljana juurde eesti küla (Punase-Lageda eesti asunduse ehk Estosadoki ehk Eesti Aiakese).

Tobiase lapsepõlv möödus Punase-Lagedal. Hiljem õppis ta Leningradis, pärast seda aga elas ja töötas Siberis. II maailmasõjast ta osa ei võtnud. Peale sõda tuli Heinrich Tobias Eestisse, kus töötas parteikooli õppejõuna ja marksistliku kirjandusteadlasena. Ta oli Eesti Kirjanike Liidu liige alates 1949...1951. Aastatel 1950–1955 oli ta Keele ja Kirjanduse Instituudi direktor ning 1951–1952 ka Eesti Kirjandusmuuseumi direktor. Muu hulgas on Tobias kirjutanud töid vene kirjanduse kohta ja järelsõnu Tammsaare teoste.

Tobias jäi ka pärast 1955. aastat tartlaseks. Hiljem, pensionieas töötas ta Haapsalus keskkooliõpetajana, enne surma aga elas Tallinnas. Heinrich Tobias suri 11. mail 2000 ja on maetud Tallinna Pärnamäe kalmistule.

Oletan, et käesolev käsikiri on pärit ajavahemikust 1975...1992. See räägib Heinrich Tobiase lapsepõlve aegsest Punase-Lageda eesti asundusest. Mulle näib, et tegu on suuremalt jaolt autobiograafilise tekstiga, kuigi mõne detaili ja üldistuse osas võib leiduda kirjanduslikke ilustusi.

Autor on kasutanud võrdlemisi head ja rikast eesti keelt, mistõttu ei olnud teksti vaja palju toimetada: korrigeeritud on peamiselt kirjavahemärke ja mõnes kohas natuke kohendatud stiili.

Käsikirja minuni jõudmise ja avaldamisvõimaluse eest olen tänulik Hilda Sabbole ja Malle Rattasepale, biograafilise abi eest ka Rudolf Torpanile.

A. A.

Metsas võib mõndagi juhtuda

Orus hämardus, Aibga tipud aga õhetasid veel loojuva päikese kiirtes.

Kardavatši mäeaheliku kõige kõrgema tipu läänepoolsel küljel sädeles igavene lumi. Isa sõnade järgi oli seal peaaegu püstloodis taeva poole tõusvate kaljude vahel sügav lohk, kuhu kevadeti lumelaviinid kokku jooksid.

Sellele lumeväljakule, kuhu küttidele ligipääs võimatu, kogunesid suvel kõige kuumemal ajal, kui päike all orus kivid nii tuliseks küttis, et kardad neile paljajalu peale astuda, mägi- ja kaljukitsede karjad. Ei hirmutanud neid seal küttide püssipaugud, tüüdanud parmud ja kärbsed ega piinanud kuumus.

Üha tihenevas hämaruses hakkasid kaduma piirjooned orgu ümbritsevatel järskudel nõlvadel kasvava metsa ja selle keskel asuvate väikeste põllulapikeste ja heinamaade vahel. Üksteise järel kustusid ligi poolde taevasse ulatuvate mäeahelike tipud. Saabus kottpime lõunamaa öö.

Kõrgel taevas särasid tähed. Neid oli nii palju, et näis, nagu poleks selles sädelevas tulede meres üldse tühja kohta.

Kui palju kordi ma olen imetlenud säravat taevast. Ta on mind võlunud oma saladusliku iluga merede avarustel, Siberi taigas, tundras ja ääretus stepis, ent mitte kusagil ei ole öine taevast jätnud hinge nii sügavat jälge kui Kaukaasia peaaeheliku jalamil asuvas Mzõmta jõe orus, kus möödusid mu lapsepõlv ja noorusaastad.

Meid, lapsi, ei tahetud öösiti omapead tänavale lubada. Ka ei olnud mul endal julgust üksinda pilkases pimeduses viibida, teades, et siinsamas lähedal hulguvad ringi karud ja hundid. Kasutasin aga igat juhust, kui seda oli võimalik teha koos vanaisa, isa või emaga.

Ka sel õhtul seisin ma koos emaga karjaaia lahtise värava juures, kus ema, tühi lüpsik käes, ootas metsast lehma. Väsinud päevasest rassimisest, toetus ta vastu värava pulki, kurtis ja valutas südant loomade hilinemise pärast, mina aga, hoides käega ema seelikust kinni, ei suutnud silmi lahti rebida säravast taevast.

Peagi näis, nagu oleks kadunud vahe maa ja taeva vahel. Läbitungimatus pimeduses ümberringi süttisid ja kustusid rütmiliselt eredad tulukesed. Hundi-

silmadena vilkusid nad jõe ääres sarapuupõõsaste vahel, karjaaias, elumaja ümbruses ja teisel pool Mzõmtat metsa all. Need olid lõunamaised jaanimardikad, kes tantsisid oma pulmatantsu.

Tuled särasid kõrgel pea kohal ja vilkusid oru põhjas, vahepeal aga valitses pimedus, sest kahel pool kitsast orgu kõrguvad mäed varjasid suurema osa taevavõlvist. Aibga tippude sünged erikujulised siluetid tuledest säraval taevataustal tekitasid kõheda tunde. Uskusin, et neil muinasjutulistel koletistel pruugib teha üksainuke samm, et muljuda pihuks ja põrmuks kõik, mis asub all orus. Hirmuga surusin end ema vastu. Hirmutunnet süvendasid kassikaku huiked ja Mzõmta rahutu kohin.

„Ei ole neid põrgulisi nii hilja enam tulemas,“ kõlas ema nukker hääl, mis leevendas mu hirmu. „Küll on see loomapidamine siin üks nuhtlus!“ lisas ema oeldule ja me lahkusime värava juurest.

Ema muret ei olnud ma suuteline siis veel mõistma ja see ei liigutanud mind kuigi sügavalt. Vastupidi, loomade metsajäämine isegi rõõmustas mind, kuna lootsin, et järgmise päeva hommikul, kui isa neid otsima läheb, võtab ta ka minu kaasa.

Hiljem, palju aastaid hiljem, kui olin tutvunud põllumehe eluga vanemate sünnimaal ja ka mitmel pool mujal, sai mulle selgeks ema sõnade tõeline mõte.

Nuhtluseks võis tõepoolest nimetada mitte ainult siinset loomapidamist, vaid põllumehe ametit üldse.

Kui regi on veok, mida tavaliselt kasutatakse talvel lumega, siis siin mägedes täitis ta oma ülesannet suvel ja sügisel. Olgu kartul, maisitõlvikud või metspirnid — mägede järskudel nõlvadel paiknevatelt põllulapikestelt oli võimalik neid kohale toimetada kas enda turjal, hobuse seljas või reel.

Kõige raskem oli hobusel tühi regi märke vedada. Puhata tuli iga viie-kuue sammu tagant, et lasta loomal hinge tõmmata. Ja kui lõpuks kohale jõuti, oli hobune vahus ja higine.

Koormaga tagasitulek oli hoopis kergem, kuid kaugeltki mitte lihtne. Kus tee eriti järsk, tuli reejalase ümber kett tõmmata, et regi koormaga hobusele selga ei jookseks.

Kui kojutulek vahel hilisema aja peale lükkus ja hämarduma hakkas, võis näha, kuidas reejalase alt sädemed lendasid, kui kett krigisedes üle kivide liikus. Siis aga, kui jalase alla juhtusid jääma poolkuivanud puujuured, oli tunda suitsu lõhna.

Saagikus mägistelt põldudelt ja heinamaadelt oli madal, maa kurnatud, sest iidsest ajast peale, enne eestlaste tulekut, olid harinud neid maalapikesi tšerkessid ja seal ei saanud väetamine üldse kõne alla tulla.

All orus tuli tasast maad, mida oli võimalik väetada ja kus sai ka vankriga liikuda, iga pere kohta hektari ümber. Neilt elumajade juures paiknevatelt lapikestelt saadi — kui põud liiga ei teinud — korralikke maisi-, juur- ja puuvilja-

saake, kuid ligi veerandi sellest saagirikkast maast võtsid enda alla elamu ja muud vajalikud hooned.

Teraviljadest kasvas siin ainult mais.

Nagu teada, on eestlasest põlluharija alati olnud ka loomapidaja.

Ja kui sada aastat tagasi üle paarisaja eestlase läbi tohtu viletsuse, raskuste ja katsumuste lõpuks Kaukaasia peaaeheliku jalamile jõudsid, otsustasid nad ka siin elu rajada nii, nagu olid elanud nende esivanemad ja olid harjunud elama nad ise.

Algusest peale sai selgeks, et nii põlluharimine kui ka loomapidamine mägedes saab olema palju keerulisem ja raskem kui sünnimaal.

Rändkarjakasvatus, millega tegelesid mägilased, oli eestlastele võõras. Harjunud maast madalast tööd murdma, uskusid nad, et ületavad ka siin ees seisvad raskused, kui rängad need ka oleksid. Et kahele hobusele ja kahele kolmele lehmale pikaks talveks toitu varuda, tuli tugevasti üle poole ülesharitatavast maast kasutada heinamaadena. Ometi kujunes iga-aastane loomatoidu nappus nii talvel kui suvel kõige suuremaks mureks. Esines aastaid, kui juba veebruari lõpus aeti poolnälginud loomi läbi lume metsa, kus neile puude oksid toiduks ette raiuti. Tulemuseks oli tuhande-, heal juhul tuhande kahekolmesaja liitri piimasaak lehmalt aastas.

Ka suvel polnud lood loomatoiduga märkimisväärselt paremad, eriti sarve- kandjatel. Kui hobused viidi peale pakilisi kevadtöid pikemaks ajaks kõrgmäestik- us asuvatele alpiaasadele kosuma, siis lehmadele oli tee igapäevaseks ronimiseks sinna ja tagasi liiga pikk ning nad olid sunnitud ninaesist otsima orgu ümbritsevatel mäenõlvadel kasvavates metsades. Kuna põllu- ja heinamaalapikesed olid ümbritsetud taradega, siis liikusid loomad karjaseta ringi.

Sünnimaal olid uustulnukad harjunud loomi karjatama ka metsas, kus rohi kasvas kohati põlvini. Lõunamaa metsades, kus puude lopsakas lehestik on nii tihe, et päikesekiired sellest läbi ei pääse ja rohi ei kasva, olid sõrakandjad sunnitud päevad läbi ringi ajama, et midagi söödavat leida.

Ei tule imestada, et isegi siis, kui asunikud olid jõudnud kõigi raskuste kiuste oma elamise siin jalule seada, leidis sünnimaalt saabunud suguvendade hulgas inimesi, kes, jõudnud tutvuda siinse eluga, silmitsedes hirmuga orgu ümbritsevaid mäeahelikke, esitasid küsimusi:

„Milline häda sundis teid siia endale kodu rajama?”

Vastus oli tavaliselt ühesõnaline: „Nälg!”

Hiljem hakkasin ka ise selle küsimuse vastu huvi tundma ja peamiselt isa suust kuulnud lood läbikäidud kannatuste radadest kui ka trükisõnas avaldatud andmed kinnitasid, et siia, tol ajal veel metsikusse, kogu maailmast ära lõigatud urkasse põgenesid nad tõepoolest nälja eest.

Isa rääkis mulle ka prohvet Maltsvetist. Selle mehe levitatud kuulujutt nagu ootaks neid, kes kannatavad sünnimaal maapuudust, soojas Kaukaasias tüh-

jad maa-alad, ulatanud otsaga ka Hiiumaale, kus vanaisa töötanud Kärkla kalevivabrikus töölisena.

Lasterikka pere toitmine polnud kerge. Lootusega, et ees ootab tõepoolest see „töötatud maa”, mis võimaldab lahedama äraelamise, asuti teele.

Lootused osutusid petlikeks.

Stavropolis selgus, et kõik elamiseks soodsamad maa-alad on juba varem kohale jõudnud maasoovijate vahel jaotatud, ja mitmekümneperelisele grupile, mille koosseisu kuulus ka vanaisa oma kümneliikmelise perega, lubati maad nii palju, kui keegi jõuab üles harida ääretus stepis, kus suurte vahemaade tagant võis kohata vaid nomaadide jurtasid.

Ümberringi ei puud ega põõsast, mis rõõmustaksid silma. Ainukeseks ehitusmaterjaliks olid savi ja kõrkjas, kütteinaks kuivanud loomasõnnik või stepirohi.

Lohutuseks sai võrdlemisi korralik nisusaak esimesel aastal üles küntud uudismaalt. Kaks järgmist aastat aga osutusid põuasteks.

Nii Stavropoli steppides kui Volga-lähedastel maadel olid ikaldusaastad, mis nõudsid rohkeid inimohvreid, sagedased nähtused. Vastu pidasid need, kel olid aitades vähemalt kahe-kolmeaastased teraviljatagavarad. Eestlastest uutlunukatel, samuti paljudel kohalikel elanikel sellised tagavarad puudusid ja nende kohal hakkas kummitama näljasurma oht.

Appi tuli juhus.

Kubermangu valitsus, viidates sellele, et abisoovijaid on liiga palju, materiaalselt toetust ei lubanud, ent soovitas näljahädalistel üle kolida Mzõmta orgu, kinnitades, et neil, kel käed-jalad terved, näljasurma seal karta ei maksa.

Tsaarivalitsus ei valutanud oma südant nälgivate inimeste pärast, kuid ta oli huvitatud Mzõmta oru asustamisest. Oli ju see org ajalooliseks kohaks, kus, nagu jutustab J. Jefremov oma raamatus „Musta mere ranniku mägiradadel”, toimus pikaleveninud Kaukaasia sõja viimane vaatus.

Oru päriselanikud tserkessid pidasid oma asukohta, mida ümberringi piirasid kõrged mäeahelikud, Vene vägedele ligipääsmatuks kantsiks. Isegi peale seda, kui kõik teised Kaukaasia suguharud olid sõlminud tsaarivalitsusega rahu, jätkasid nemad vastupanu.

Ligipääs sõjakatele tserkessidele, keda pealegi toetas relvadega Türgi valitsus, ei olnud kerge. Puudusid teed, sest kõik need Musta mere ranniku alad, kus tänapäeval paiknevad üle kogu nõukogudemaa kuulsad sanatooriumid, nagu Sotši, Adler ja Gagra, kujutasid endast peaaegu inimtühja kolgast, kus määratsev külmtõbi tegi peatselt lõpu neile, kes julgesid seal kanda kinnitada.

Nõelteravate põõsaste tihnikutes, mis olid läbipääsematud inimesele, elasid muretult vaid šaakalid, kes oma õudsete õiste kontsertidega, trumbates üle isegi hundid, ei andnud rahu kellelegi.

Üle mägede tunginud Vene vägede ees, mille koosseisu kuulusid mitu tuhat soldatit, olid lõpuks sunnitud alistuma ka Mzõmta orus elavad sõjakad tšerkessid.

2. juunil 1864 aastal toimus seal, kus asub Punase Lageda¹ nimeline linnake, Vene sõjavägede paraad võidu auks. Paraadist osa võtnud suurvürst Mihhail Romanov saatis sealt teele käskjala õnnitlusega oma tsaarist vennale sõjas saavutatud võidu puhul.

Osa tšerkesse põgenes Türgimaale, suurem osa aga asustati ümber Kubani- maale, kus nad said oma valdusse põlluharimiseks märksa soodsamad alad kui need, mis paiknesid Mzõmta orus. Nende auulid ja saklid² endises asuko- has hävitati.

Imekaunis loodus, suurepäraseid kliimaatilised tingimused, ulukite rohkus metsades ja orgu ümbritsevas kõrgmäestik, kus sel ajal elasid isegi kaukaasia piisonid — kõik see äratas sõjakäigust osa võtnud vürstide ja kind- ralite tähelepanu, tekitades neis erakordset huvi nähtu vastu. Kõrged au- kandjad mõistsid, millised võimalused võiksid siin avaneda tulevikus suvilate ehitamiseks, puhkamiseks, terviseparandamiseks ja jahipidamiseks.

Nende soovide täitumiseks oli vaja, et siin elaksid käsitöölised, kes oleks suu- telised suvilaid ehitama, ja talupojad, kes toodaksid suvilate peremeestele vajalikke toiduaineid. Ühesõnaga, oli vaja ümberpaigutatud tšerkesside asu- koht kiires korras uuesti asustada.

Riigi kulul saadeti siia Kesk-Venemaalt hulk talupoegi koos peredega, kuid vaatamata valitsuselt saadud soodustustele ei tulnud nende elust siin midagi välja. Paari aastaga veendusid nad, et rukis, nisu ega tatar siin ei kasva, mai- sipõllud aga rüüstasid metssead, karud ja hirved. Kohanemine siinsete ela- mistingimustega käis neile üle jõu ja peagi oli Mzõmta org jälle inimtühi.

Järgnes uus katse. Seekord saadeti juba pool mobilisatsiooni korras siia sõja- väeteenistusest vabanevaid soldateid, kellelt nõuti, et nad eelnevalt abielluk- sid.

Ei pidanud rasketele katsumustele vastu ka noored abielupaarid.

Inimtühja oru tõelisteks asustajateks said 1878. aastal kreeklased ja seda juba iseenda algatusel. Sama lootus, mis sundis eestlasi lahkuma sünnimaalt, oli kreeklasi mõni aeg tagasi innustanud maha jätma oma asukohta Türgimaal. Elamistingimused Mzõmta orus neid ei kohutanud. Juba varem olid nad õp-

---

¹ Punase Lageda all peab Tobias siin silmas Krasnaja Poljanat (*Красная Поляна*), varasema nimetusega Romanovsk. Sellest mõni kilomeeter kirdes paiknenud eestlaste küla (praeguse nimetusega Estosadok) on mujal kirjanduses samuti nime- tatud „Punaseks Lagedaks”. Tõenäoliselt siiski kasutasid kohalikud eestlased nime „Punase Lageda” kas Krasnaja Poljana või oru, mitte aga oma küla tähistamiseks. Eestlaste küla on kohalikud elanikud vanemal ajal nimetanud „Punase Lageda ees- ti külaks”, „Eesti Rohuaiaks” ja „Eesti Aiakeseks”, hiljem ka „Estosadokiks”. *Toim.*

² Venekeelsest sõnast *сакля* — Kaukaasias: (sageli mitmekordne) laskeavadega ki- vist elamu, mis meenutas väikest kindlust. *Toim.*

pinud elus vähesega leppima, peamine seisnes aga selles, et lapsepõlvest peale olid nad harjunud elama mägedes.

Elamiseks valisid kreeklased orus kõige avarama ja soodsama paiga, kus oli, nagu eespool öeldud, neliteist aastat enne seda Vene vägede paraadiga märgitud ajaloolist tähtpäeva: Kaukaasia sõja lõppu.

1886. aastal said kreeklaste naabriteks eestlased.

Nad alustasid oma üle kuu aja kestnud teekonda kalmõkkide maalt. Edasi kulges see läbi Stavropoli ja Kubani steppide ning üle Kaukasuse peaaeheliku.

Isa sõnade järgi kujunenud poolnälgunud ja kurnatud inimestele kõige raskemaks ja ohtlikumaks pika teekonna viimane lõik — kõrgmäestik oma arvutute orgude, kuristike, tõusude ja harjadega. Tarvitses väsinud jalal kitsal ja kivisel rajal väaratada ja inimene lendas kuristikku, mille põhjast ei olevat olnud võimalik isegi laipu kätte saada. Eriti piinarikas oli see teelõik olnud lastele ja raukadele. Mitu kividest laotud hauaküngast jätnud tulijad endast teele maha.

Mida pimedam on öö, seda eredamalt säravad tähed.

Arvatavasti on kask eestlasele kõige südamelähedasem puu. Kasehalgu, nagu teada, peetakse meil parimaks toasoojendajaks; kasemahl kosutab; kaski jäeti isegi põllule ja heinamaale kasvama, et kibedal tööajal nende varjus hinge tõmmata; kaskedega kaunistati elumaja ümbrust; kaskedest loodi laule.

Võib ette kujutada, kui raskeks, harjumatuks ja igavaks muutus elu metsata stepis neile, kes olid lauaotstest kokku löödud hällist alates harjunud nägema ja armastama puude rohelist, harjunud päevast päeva kasutama ja tarvitama asju ja esemeid, mis olid tehtud, valmistatud, ehitatud, ühesõnaga saadud puust, alates lusika ja lõpetades elumajaga.

Suur olnud kõikide rõõm, kui inimesed jätnud seljataha stepid, kus kõrvetava päikese all piinanud neid janu ning kuumus, ja jõudnud algavate mägede jalamil kasvava metsani. Siis aga, kui pikale veninud rodu eesotsas sammujad jõudnud teisel pool esimest mäekuru asuvasse orgu ja näinud seal kolme aasta tagant teerajast vähe maad kõrval kasvavat kaske, äratanud see ootamatu kohtumine neis otse juubelduse.

Otsustatud teha peatus ja oodata kõikide saabumist, et üheskoos rõõmustada.

Kui peatuskohta jõudnud grupp noori Annaga eesotsas, tormanud noored hüüetega „Kask! Kask!” puu juurde, emmanud ja suudelnud ta tüve, justkui oleksid nad pika-pika ootamise järel kokku saanud oma kõige kallima sõbraga. Juubeldamine lõppenud lauluga, mida olid toetanud ka paljud väsinud ja kurnatud nägudega vanemad inimesed naerusui.

Kindlasti oli see esimene ja jääb üle loota, et hoopiski mitte viimane kord, kus nii kõrgel merepinnast kõlas laul õues ukse ees kasvanud kasest.

Kalmõkkide maal oli hakkajast seitsmeteistkümneaastasest tütarlapses Annast saanud noorte eestvedaja ja organisaator. Eriti suure lugupidamise võitnud ta laste hulgas, keda ta seoses õpetaja ja koolimaja puudumisega õpeta-

nud vanemate palvel lugema. Õppused toimunud kunagise jõesäangi kaldasse kaevatud süvendis.

Taolisi süvendeid, mis pealt kõrkjatega kaetud, kaevanud asunikud elamiseks ja loomade varjamiseks talvel tugevate tuulte ja pakase eest.

Omades imeilusat häält, õpetanud Anna lapsi ka laulma.

Rängad katsumused mägiradadel saanud kõikidele osaks.

Püüdes varjata iseenda muret, olnud tütarlaps nõu ja jõuga abiks, kui mõni teine seda vajab. Eriti valutanud ta oma südant laste pärast. Et leevendada kas või üürikesekski nende rusutud meeoleu, kogunud ta õhtuti, kui ööbimiskoht seda lubanud, lapsed lõkke ümber, et üheskoos laulda ja kandlemängu kuulata.

Ka Annal endal oli kannel, mille saatel ta armastanud laulda ja mida isegi mina veel mäletan, ehkki tütarlapsest endast sain ettekujutuse peamiselt isa sõnade järgi.

Kogu küla peale oli kandleid, mis veel sünnimaalt kaasa võetud, minu mälestuses kokku kolm. Sünnimaalt pärinesid ka mõnel viiulid ja Nahkru Jaani torupill.

Kord hilja õhtul kõrgmäestikus asuvas orus, kus lõkke ümber oli kogunenud rohkesti inimesi Anna laulu kuulama, ilmunud äkki nende juurde salk mägilaste riietuses relvastatud ratsanikke. Kohkunud tütarlaps katkestanud laulu, kuid mägilaste palvel ja omainimeste pealekäimisel laulnud ta veel kaks laulu.

Üks ratsanikest hüpanud sadulast maha ja pistnud tänuks kuuldu eest kümnerublalise raha lauljale pihku, mille järel võõrad lahkunud.

Kuna kümme rubla olnud tol ajal suur raha, tekitanud mägilaste heldus inimestes otse imestust.

Anna kohta sain ma kõige enam teateid isalt, kuid tütarlaps elas edasi ka nende mälestustes, keda ta kunagi muldonnis lugema ja laulma õpetanud, ja seda ka siis, kui nende omad lapsed palju aastaid hiljem avaras koolimajas elukutselise õpetaja käe all kirjatarkust omandasid.

Kõik, mis ma kuulsin ja teada sain, kinnitas, kui helge ja ühtlasi kurb oli selle kauni, andeka, inimesi ja elu armastava tütarlapse lapsepõlv ja kui uskumatult traagiline tema edaspidine saatus.

Sünnitusvoodis oli surnud seitsmeaastase tütarlapse ema. Hoolitsus vastsündinud õekese eest langenud vanema õe ja põdura isa õlgadele. Ei möödunud kolme aastatki, kui oli maetud kopsutiisikusse surnud isa. Orbudeks jäänud õed lapsendanud onu, isa vend Sarga Jüri.

Jäab üle arvata, et valusad hoobid, mida vaeslastest õed üheskoos nii noorelt tunda said, ja vanema õe emalik hoolitsus noorema eest olid põhjuseks, miks traagiline juhus Annaga noorema õe otse meelegeiteni viinud.

Kui ma koolijütsina kord emalt tädi Anna kohta midagi teada tahtsin, läksid ta silmad niiskeks ja nägu kõrvale pöörates ütles ema: „Ära, pojake, parem päri!”

Räägitakse, et aeg parandab haavad ja kustutab südamevalu. Küllap see üldiselt nii ongi, ent pisarad ema nukrates silmades sundisid siiski arvama, et hinge sügavuses võib peituda kaotusvalu, mida ei suuda kustutada isegi aeg.

Pseašho-nimelise mäeaheliku taga asuvas orus hirvejahil olles näitas isa mulle kohta, kuhu Anna koos kahe teisega olid ülejäänutest tükk maad kaugemale jäänud, et järgmise hommikuni loomi karjatada.

Kallaletung toimunud peale päikese loojumist.

Kinniseotud käte ja jalgadega tütarlaps tõstetud ühele ratsanikule sadula ette ja kihutatud minema.

Kubani kasakakülas, kuhu mõni päev hiljem jõutud kohalikult valitsuselt abi paluma, arvatud, et küllap teostas röövimise sama jõuk, kes neid hiljuti lõkke juures külastas.

Keegi kasakatest polnud kahelnud, et need olnud Türgimaalt pärit tšerkessid, kes sealt sageli üle piiri röövretki sooritanud. Tagaajamist peetud aga mõtte tuks, kuna jõuk saagiga võis selleks ajaks olla juba tagasi seal, kust ta oli tulnud.

Veel saadud kasakatelt teada, et ka kohalikel tšerkessidel olevat naistevarguse mood ja vahe seisnevat ainult selles, et kohalikud tegevat seda abiellumise eesmärgil, üle piiri tulijad aga pidavat jahti kõige ilusamatele tütarlastele, et turustada neid kõrge hinna eest sultani ja teiste suurnike ning võimukandjate haaremitesse.

Usun, et peamiseks põhjuseks, mis ei lubanud emal suhtuda Kaukaasiasse soojemalt, saigi ehk õe kaotus. Ei kuulnud ma ju isa suust Kaukaasia aadressil ühtegi halba sõna. Tõsi, võib-olla ei lubanud tal seda teha jahimehekirg, millega ta ka mind juba lapsepõlves nakatas. Vaevalt leidis kusagil mujal jahipidamiseks nii soodne paik kui Kaukaasia. Paraku jäi igapäevase rassimise juures üpris vähe aega püssiga ringihulkumiseks.

Kui palju päevi ja aega nõudis igal aastal tarade kohendamine ja korrashoidmine ümber heinamaade ja põllulapikeste. Palju unetuid öid tuli veeta maisipõllul, kui tera tõlvikutes valmima hakkas. Karude eest ei kaitsnud maisipõlde ümbritsevad aiad ega aia peale üles seatud petrooleumilõhnlised hernehirmutised. Ainult lõke ja lõkke juurest kostev valvuri häälightsus peletasid nad eemale.

Hobuseadra või niidumasina kasutamisest järskudel nõlvadel ei saanud juttugi olla.

Kui lausmaal kündja ajab vagu edasi-tagasi liikudes, siis järsul nõlval sai seda teha vaid ühes suunas — vastasel juhul oleks adrahõlmalt tulev muld või mätas vakku tagasi vajunud. Samuti oli lugu ka vikatiga vehkides. Rohi jäi kaarde ainult allamäge lüües.

Kuna puudus lootus leida kergemat elu kusagil mujal, lepiti sellega, mis oli, ja rühiti töid edasi. Ei saadud ju unustada ka seda, et seesama org päästis nad mõned aastad tagasi näljasurma ohust.

Niipea, kui jõuti orgu, hakanud saabujad veel enne elamute ehitamist pihta pirnide korjamisega tšerkesside metsistunud aedadest. Et koguda eesolevaks talveks toidupoolist, kuivatati pirne kuumas suitsus sarapuupõõsastest lõigatud ritvadest tehtud restidel. Hiljem samal põhimõttel ehitatud kuivateid hakati meil „susnideks” kutsuma.

Peamiseks toiduks, mis päästnud nad esimesel talvel näljasurmast, olnud sügisel korjatud kastanipähklid. Mis puutub kastanipähklitesse, ei saa märkimata jätta seda, et ka hiljem kuulus neile meie iga-aastases toidubilansis tähtis koht. Neid söödi toorelt, keedeti ja küpsetati. Maisisaak kurnatud põldudelt oli kesine ja juhtus, et veel enne, kui jõuti järgmise aasta saagini, hakati leivajahule kuivatatud ja peeneks jahvatatud kastanipähklitest saadud jahu lisama.

Sead liikusid meil nagu sarvekandjadki karjaseta metsas ringi. Nende ninasine oli seal tunduvalt rikkalikum kui lehmadel. Neid harilikult enne veristamist ei nuumatud. Tänu kastanipähklitele tegid nad metsas seda ise. Ainult emiste ületalve pidamine kujunes toidutagavarade nappuse tõttu raskeks. Kevadel aga, niipea kui lumi sulanud, lasti nad metsa ja seal rändasid nad omapead ringi mõnikord kuni lume tulekuni.

Esines aastaid, kui kevadel lasti metsa üksainus emis, sügisel aga ilmus ühel päeval karjaaia värava taha mitmepealine seakari. Ainult märgi järgi karja juhi kõrvalestas oli võimalik kindlaks teha, kas tegemist on omade või võõrastega. Ülekaalus olid paraku aastad, mil kevadel isegi kaks emist metsa lasti, keda aga sügisel asjatult tagasi oodati. Hundid tegid puhta töö.

Ega siis jäänudki muud midagi üle, kui hakata küttimisega leivakõrvast hankima.

Eriti palju olnud metsloomi eestlaste siiatuleku algaastail. Ei ole kuulnud, et minu mälestuses keegi oleks kohanud veel kaukaasia piisonit, kuid kõrgmäestikku ületades näinud nende tundmatute elukate, keda hakatud nimetama „metshärgadeks”, suurt karja kõik teelolijad.

Ulukite, eriti hirvede arv hakanud vähenema siis, kui küttimist alustanud vürstid ja teised kõrgemate kihtide esindajad. Igaühel neist olnud isiklik koht, kuhu lastud teha isegi radasid hobuse seljas küttimiseks. Istudes sadulas, liikus vürst neid radu mööda ja pidas jahti hirvedele, keda saatjaskond talle ette ajas.

Kord külastasin ma isaga Tšuguši-nimelise mäeaheliku taga imekaunist orgu, kus üks neist ajaloo areenilt juba kadunud suurnikest oli peremeest mänginud. Ööbisime kahetoalises juba poollagunenud katusega hoones, mis oli siia ehitatud vürstile ja tema meeskonnale elamiseks ajal, kui nad pidasid siin hirvejahti.

Ehkki kurdeti metsloomade arvu vähenemise üle, tegeles minu mäletuses suurem osa eestlasi põlluharimise kõrval ka jahipidamisega. Mõned neist ei kasvatanud sigu üldse, varustades oma toidulauda metsast või kõrgmäestikust toodud lihaga. Peamisteks jahiloomadeks olid mägi- ja kaljukitsed, eriti aga karud. Metssigu käidi küttes talvel sügava lumega, mis pidurdas loomade liikumist. Räägiti, et siiatuleku algaastail, mil tina ja püssirohtu polnud kusagilt saada, kütitud metssigu talvel isegi kirvestega.

Ei mäleta juhust, et Lintropi-tädi poleks kostitanud meid suitsetatud karulihaga, kui me ema või õdedega tädi juures käisime. Ka isa oli neid vastavalt minu arvestusele 39 tükki maha lasknud. Seda kinnitas täkete arv püssilael.

Minu esimesed lapsepõlvemälestused algavad ühetoalisest muldpõrandaga elamust, kus ma elus esimest korda olla päevavalgust näinud ja kus möödusid mu esimesed kolm eluaastat. Meeles on suur ahi keset tuba ja väikene neljaruuduline aken, mille ruutude ees olid minu ajal klaasid, varem aga, kui klaase polevat olnud kusagilt saada, metssigade põied.

Mäletan, et pikkadel talveõhtutel oli tuba täis suitsu ja ähmast valgust, kuna ahjusuu ees põlesid kaks peergu, mida tuli tihti, kui neist vaid lühikesed jupid järele jäid, vahetada. Peerud tõrjus hiljem välja klaasiga plekist lamp ja tuba muutus otsekohe avaramaks, rõõmsamaks ja valgemaks.

Minu kõige vanem õde aga oli sündinud suitsutares, kus soojaandjaks oli jõekaldalt toodud kividest ehitatud keris.

Suvel kuumaga valmistas inimestele, eriti aga meile, lastele, tuska see, et puudus veekogu, kus oleks võinud käia ujumas või niisama solistamas. Jääkülmas Mzõmtas, kus vool on nii tugev, et viib jalad alt, kui vette astud, oleks olnud meeletus seda teha. Mitte vähe oli neid, kes tema vahutavas voolus eluga hüvasti jätsid.

Kreeklaste ja eestlaste tulekuga oli Mzõmta org lõpuks ometi asustatud ja need, kes seda nii väga ootasid, võisid hakata teostama oma plaane.

Polnud aga mõeldav, et suurmaailma daamid nõustuksid oma võsukestega siia ronima üle kõrgmäestiku sama kitsast ja kivist rada mööda, mida olid sunnitud tegema nälja eest põgenenud lihtinimesed oma lastega. Samuti ei olnud ju võimalik siia tuua peegleid, riidekappe, klavereid, ühesõnaga kõike seda, mis oli vajalik suvilate sisustamiseks. Seda võis teha ainult mööda tassist ja laia maanteed.

1891. aastal hakatigi ehitama maanteed piki mererannikut Novorossiiskist Suhhumini.

Sealt, kus praegu asub Adler, alustati harutee ehitamist Punase Lagedani, mis lõpetati 1898. aastal. Seejärel hakati samal avaral lagendikul, kus elasid kreeklased, otsekohe ehitama suvilaid. Neid hakkas kerkima nagu seeni peale vihma.

Mõnisada meetrit Punase Lagedast kõrgemale, järsul mäeküljel keset metsarohelist kerkis ka tsaarile endale uhke jahiloss, milleni rajati mäenõlva pidi looklev maantee.

Võimukandja ise ei võtnud vaevaks oma lossi, mida tänapäeval kasutatakse puhkekoduna, kordagi külastada.

Tõsi, kui olin aastat neli vana, levis külas kõmu, et troonipärija sõidab isa lossi vaatama.

Valitsuse korraldusel saadeti hobusemehed vankritel Sotši sõjaväelasi suure sündmuse puhul kohale vedama. Troonipärija auks pidi toimuma sõjaväeparaad. Need kruntide omanikud, kel vankrit ei olnud, olid kohustatud minema linna tulevale maanteele teisel pool Punase Lagedat auväravat ehitama.

Troonipärija saabumine oli ette nähtud pühapäeva peale. Et vastuvõtt oleks rahvarohke, anti kõigile külaelanikele kõva käsk linna ilmuda.

Sinna vantsisin ema käekõrval ka mina, tuliuued metsseanahast tehtud pastlad jalas.

Linn kubises sõjaväelastest.

Mis mulle sellest päevast seniajani on meelde jäänud, olid polgu puhkpilliorkestri mürtsuvad helid ja ohvitseride säravad paraadmundrid. Et maailmas võib midagi nii toredat ja võimsat olla, seda poleks ma varem kuidagi suutnud uskuda.

See aga, keda pikisilmi oodati ja kelle auks ja suurejooneliseks vastuvõtuks nii palju vaeva nähti, jäi tulemata ning kõik see vaev ja sagimine jooksid tühja.

Hästi on veel meeles sellest suursündmusest, mis kõik kihama pani, järgmine pisi. Kui isa soldatite ärasõidutamisel vankril tagasi jõudis, tõi ta vaevata suna kolm pätsi soldatileiba kaasa. Leib oli meie maisijahust küpsetatud leivast hoopis tumedam, ent mulle ta maitses. Millegipärast oli ta aga nii nätske, et kui isa tükikese pihku võttis ja selle vastu lage viskas, kleepus see lae külge.

Maantee ja suvilate ehitamisega kaasnesid tähelepanuväärsed muudatused kohalike elanike elus.

Rõhuv enamik kreeklaste vahetas adrakured, kõpla ja vikati kirka, sae, haamri, kirve või kellu vastu. Neist said müüri- ja puusepad, krohvijad ja katuselaastutegijad. Vilgas ehitustegevus arenes ka Musta mere rannikul. Isegi Adleri ja Punase Lageda vahelise maantee ääres kerkisid mõnes kohas väikesed asulad.

Vajati ehitajaid ja eriti suur nõudmine oli katuselaastude järele, mida saadi kõigist teistest puuliikidest kõrgemal kasvavatest Kaukaasia nulgudest. Pea iga päev võis näha, kuidas rada mööda, mis viis nulgudeni, laskusid kõrgetelt mäeharjadelt alla hobused, valged laastupuntrad kahel pool sadulat.

Eestlased jäid endiselt truuks maaharimisele ja loomakasvatusele. Neile kahele lisandus nüüd veel kolmas: aiandus.

Ometi vajutas see uus, mis kreeklastele otse murrangulist mõju avaldas, silmatorkava jälje ka eestlaste eluviisile.

Selle uue tagajärjel sai kannatada kõigepealt eestlase kõht. Kui varem läks kõik, mis toodeti, eranditult pere toidulauale, sest turustamise võimalused puudusid, siis nüüd hakati pingutama püksirihma. Olgu Mzõmtast õngekonksu otsa jäänud forell, nägusam õun, piim, kanamuna või kana ise — kõik see rändas nüüd rikaste suvitajate toidulauale.

Kopikas läks hinda: oli ju nüüd Punase Lagedal avatud kauplustest saada, mida hädasti vajati, alates naelast, aknaklaasist ja lõpetades adrahõlmaga.

Kui varem oli kõik see, mida seljas kanti, tehtud linast, takkudest ja haruharva villast, siis nüüd hakkasid tütarlapsed pühapäevadel ennast näitama juba mitmevärvilistes sitsikleitides, poisid aga kuradinahksetes pükstes.

Raha kadus näppude vahelt mujalegi. Kohalik valitsus maksustas põllumehed maakasutamise eest.

Oma jõu ja rahadega ehitati koolimaja avara klassiruumi ja õpetaja elamis-pinnaga. Tasuda tuli õpikute eest, mida telliti Eestist. Kuulutuse peale ajalehes sõitis sealt kohale ka minu esimene õpetaja. Vaevalt leidis pere, kus ei loetud sünnimaalt tellitud ajalehte.

Õpetaja eestvedamisel hakkas arenema ka kunstiline isetegevus.

Kõigepealt hakkas tööle laulukoor, seejärel näitering. Lõpuks sai jalad alla ka orkester, mida tänapäev ei saaks nimetada puhkpilli- ega keelpilliorkestriks, kuna ta kujutas endast midagi vahepealset. Mäletan, et selles orkestris mängiti viiulitel, kontrabassil, klarnetil ja samal ajal ka puhuti paari pasunat.

Esialgu esinesid isetegevuslased otse lageda taeva all istuvate kuulajate ees, kuna neile enestele oli ehitatud katusealune näitelava. Taidlejatel muutus elu mugavamaks peale seda, kui sai valmis klubi ehk, nagu meil nimetati, seltsimaja.

Enne Esimest maailmasõda toimus Suhhumi läheduses isegi laulupidu, millest võtsid osa Kaukaasias elavate eestlaste laulukoorid. Ühendatud laulukoori, nagu ma mäletan, juhatas helilooja Lätte.³ Ise ma laulukoorist osa veel ei võtnud, kuid õed tõid laulupeolt tagasi tülles kaasa isegi laulupeoks valmistatud rinnamärgid ja apelsine. Need olid esimesed elus nähtud apelsinid.

Tuttavatele ja sugulastele saadetud kirjadest ja ajalehtedes avaldatud sõnumitest saadi sünnimaal teada Kaukaasia mägedes elavatest eestlastest, kelle naabriteks mingisugused kreekklased, keda oma silmaga keegi polnud elus veel näinud. Kõik see tekitas huvi ja kutsus esile soovi näha suguvendi, kes nii ebatavalises paigas olid leidnud omale uue kodu.

Ma ei mäleta ühtegi suve, mil Eestist ei oleks käidud meid külastamas. Kui kolisime uude kolmetoalisesse majja, leidsid külastajad mõnikord peavarju ka meil.

---

³ Eesti ajalehtede andmetel juhatas ainsal Suhhumi eestlaste laulupeol 1914 ühendkoori Juhan Simm. Vt. nt. *Postimees* (nr. 122), 3. juuni 1914, lk. 1. *Toim.*

Nende hulgas leidus seiklushimulisi, oli neid, keda tõmbas siia imekaunis loodus, ja ka üksikuid, kes sõitsid oma tervist parandama.

Tuntud kultuuritegelastest puhkasid siin minu mälestuses A. Tammsaare, helilooja M. Härma ja üks või isegi paar korda käis meil esinemas laulja A. Tamm.

Küllastajate suhtumine siin nähtusse ei olnud kaugeltki ühesugune.

Tänase päevani on meeles püsinud meil umbes nädala-paar elanud üliõpilase — kes ei pidanud vaevaks ronida Aibga kõige kõrgema tipu otsa — vaimustus, kui ta sealt tagasi tulles säravail silmil kinnitas:

„See on otse uskumatu. Ma oleksin nõus seal päevad läbi kohalt liikumata seisma, et ainult imetleda kõike seda, mis avaneb silme ees, ükskõik millises suunas sa ka ei vaataks!”

Kirjutades neid ridu, meenub mulle loosung, mida ma üle viiekümne aasta tagasi, kui küllastasin viimast korda oma sünnikohta, nägin Sotšis vagunist väljudes raudteejaama seinal. See kõlas nii: „Kes Punase Lagedal pole käinud, pole Kaukaasiat näinud!”

Tutvunud loosungiga, ei saanud ma lahti tundeist, et see üleskutse taotleb püstitatud eesmärgi poolikut lahendust, kuna olin veendunud, et tõeline Kaukaasia ei ole veel ka Punase Lageda, vaid kõrgmäestik oma fantastiliselt erikujuliste tippude, lumeliustike, kuristike, orgude, lilledest lõhnavate alpiaasade ja ääretu avarusega, mis rullub lahti silme ees kusagil mäeharjal seistes või selle tipul viibides.

Suurem osa neist, kes pidasid kõrgmäestikku ronimist liiga koormavaks või ei julgenud seda ilma teejuhita teha, olid vaimustuses ka Mzõmta orust. Nad tunnistasid, et kunagi varem pole nad tundnud ennast nii reibastena, hinganud nii hapnikuküllast õhku ega joonud nii kristalliselget karastavat vett kui siin.

Paljud neist leidsid ajaviidet forelliõngitsemisega Mzõmtast, marjade maitsmisega kirsivõi murelipuu otsas ehk jälle värskete karujälgede uurimisega külalähedasel metsarajal.

Kuid harva võis kohata ka üksikuid, kes avaldasid rahulolematust kõige vastu, mida siin nägid ja kuulsid. Hirmunud pilguga silmitsesid nad oru põhjast ligi poolt taevast varjavaid mäeahelikke, nende tohutuid tippe ja kurtsid, et need koletised rõhuvat neid ega lase täie rinnaga hingata, või väljendasid rahulolematust Mzõmta aadressil, kuna see segavat oma kohinaga und. Juba mõne päeva pärast lahkusid nad neile ebameeldivast paigast.

Ei tahtnud küll hästi uskuda, ent külas käisid ringi jutud, et nähtud isegi nõrganärvilisi, kel polevat jätkunud julgust oma reisi lõpuni viia. Neid sundinud tagasikäiku sisse lülitama see lõik Adleri ja Punase Lageda vahelisest maanteest, kus see Ahišho mäeaheliku vahelist kuristikku läbides kulgeb mööda mitmesaja meetri kõrgust kaljuseina ja kus otse reisija pea kohal ripuvad suured kaljulahmakad, kuristiku sügavuses aga märatseb ja vahutab kahelt poolt püstloodis kaljuseintega kitsasse renni suletud Mzõmta.

Kui Kaukaasia looduse hindamisel esines vahel lahkarvamusi, siis selles, et siinsetel maaharijatel tuleb vaeva näha kaks korda rohkem kui lausmaal töötaval talupojal, olid kõik ühel seisukohal, välja arvatud need, kes tutvusid eluga linnulennult.

On loomulik, et iga lapsevanem, keda elu pole hellitanud, soovib vähemalt oma lapsele kergemat tulevikku.

Ka minu vanemad ei olnud selles suhtes erandid. Laste koolitamises nägid nad ainukest teed ihatud eesmärgi saavutamiseks. Kuna algkoolis oli õpe emakeeles, oli meie vene keele oskus puudulik selleks, et peale algkooli lõpetamist jätkata õppimist kusagil läheduses asuvas vene õppekeelega koolis. Seda võis teha vaid vanemate sünnimaal, mis paratamatult nõudis kulutusi.

Rahakopika peamiseks allikaks kujunes piimamüük Punasel Lagedal, kus suvitajatega oli suve peale kokkulepe sõlmitud. Piima kohaletoimetamiseks kasutati takusest riidest tehtud kahe poolega õlal kantavat kitsast kotti, kusjuures üks kolmeliitriline piimapudel asetati ühele poole õlga, teine samasugune pudel teisele poole.

Piimakandmine kuulus laste kohustuste hulka, sest vanematel inimestel puudus selleks aeg.

Kõige rohkem valupäevi nägi piimakandmisega õde Olga, kes oli minust mõni aasta vanem.

Et piim ligi üheksakilomeetrilisel teel hapuks ei läheks, tuli kümneaastasel tütarlapsel juba enne päikest teele asuda. Kui läheduses kuuldus hunte olevat liikumas, saatis piimakandjat niikaua, kuni Aibga tipud õhetama löid, isa või ema.

Terve suvi läbi, päevast päeva tuli õel edasi-tagasi ligi kakskümmend kilomeetrit maha vantsida.

Ja egas sellega tööpäev veel lõppenud. Saanud peale tagasitulekut veidi puhata ja keha kinnitada, tuli peale lõunat koos kõigiga, kõblas õlal, maisipõllule kiirustada või rehaga heinamaale minna heina kokku tõmbama. Tööd leidis alati kõigile olenemata sellest, kas sa olid noorusest nõrk või vanadusest väeti.

Lehmade ööseks metsajäämine, mida suvel mõnikord juhtus, tekitas alati meelehärmi, milleks olid küllaltki tõsised põhjused. Esiteks tõmbas see alla piimasaagi, mis niigi oli uskumatult madal, võrreldes väljalüpsidega lehma kohta tänapäeval, teiseks põhjustas saamata jäänud piim nurinat neis, kes olid harjunud seda iga päev saama, ja kolmandaks jäi tulemata vajalik kopekas.

Emahameelt toetas omalt poolt veel vanaema. Siunati sõnakuulmatuid lehmi ja nii mõnigi laitev sõna oli öeldud ka minu ja õe Anni arvel. Meid noomiti selle eest, nagu ei hoolitseks me vajalikul määral lisatoidu eest lehmadele.

Lisatoiduks, mida anti peamiselt selleks, et loomi õhtuseks lüpsiajaks koju meelitada, olid nõgesed. Ema kupatas neid suures pajas, lisan veidi soola ja sulp oligi valmis. Pangetäiest sulbist oli kolmele lehmale vaid isuäratamiseks, kuid rohkem nõgeseid polnud kusagilt võtta. Selleks aga, et ergutada meid, lapsi, nõgeste korjamisele, andis ema meile sulbikeetmise päeval õhtul pudru kõrvale klaasitäie rõõska piima. Selle eest juba maksis vaeva näha.

Sel õhtul jäi piim saamata ja maisitangudest keedetud pudru kõrvale tuli helpida ühisest savikausist kooritud hapupiima.

„Häda nende lehmadega,” kurtis ema. „Kolmelt lehmalt vaevalt kuus toopi piima ja ega peale kahe lüpsikorra vahelejätmist ole sedagi loota!”

„Küllap hakkavad jälle neid pirne taga ajama,” arvas vanaema.

„Mida muud!” toetas ema omalt poolt.

Lehmade metsajäämine ööseks algas tõepoolest igal aastal siis, kui valmisid varased metspirnid.

Pirnipuud kasvasid rohkem ühekaupa ja needki pika vahemaa tagant. Ronimine ühe puu juurest teise juurde väsitas loomad nii ära, et neid ei meelitanud koju isegi nõgestest maiuspala.

Peale õhtusööki istusid ema ja vanaema vokkide taha, isa lühikeseks ajaks laua taha värsket ajalehte lugema. Harjumuse kohaselt tegi ta seda valjusti, et ka teised perekonnaliikmed oleksid kursis sündmustega suures maailmas.

Tutvumine algas tavaliselt uudistega sünnimaalt. Juhtus sedagi, et mõnda eriti tähtsat sündmust arutati koos läbi, katkestades lühikeseks ajaks muud tööd ja tegemised.

Mina seadsin end isa kõrvale pingile ja ootasin kannatamatult lugemise lõpetamist, lootes teada saada, kas isa ikka võtab mind hommikul kaasa või ei. Oma soovi väljendamiseks puudus mul julgus.

Ajalehe sisu kaugetest maadest ja tundmatutest inimestest mind sel õhtul ei huvitanud, ehkki tavaliselt hakkasid üksikud sündmused, millest lehes jutt, minu tähelepanu juba teritama. Ähmaselt, näiteks, mäletan veel üksikuid episoodide lahingukirjeldustest Lõuna-Aafrikas, kus tol ajal valged röövvallutajad omavahel kaklesid.

Hoopis rohkem huvi pakkusid mulle lehes trükitud pildid või fotod. Läbiloeatud lehtedest lubati neid isegi välja lõigata. Täna seni seisab silme ees ühel väljalõigatud fotol nägus saterkuues noormees, viiul käes. Etteloetud tekst foto all kõlas: „Tuntud andekas viiulikunstnik Eduard Sõrmus”. Oleks keegi mulle siis teatanud, et viieteistkümnenda aasta pärast ma näen Leningradis seda meest ja kuulen tema mängu, poleks ma seda lihtsalt suutnud uskuda.

„Sa, poiss, otsi oma pastlad üles, tuled hommikul kaasa!” ütles isa, katkestanud lugemise. Küllap ta taipas lõpuks, mis mind magama minemast segas, sest ega ta muidu lisanud öeldule: „Ja kähku voodisse!”

Parkimata nahast lapitud pastlad olid nii kokku kuivanud, et tuli nad ööseks likku panna.

Rõõm eelseisvast metsaminekust ei lasknud uinuda. Lootsin leida metsast magusaid pirne ja ka varaseid Kreeka pähkleid. Kuulsin, kuidas vokivurin katkes, kuidas isa mu kõrvale voodisse heitis ja peagi uinus, mina aga ei saanud lahti erutusest, mida põhjustas ka hirm minekuaega sisse magada. Ei uinutanud mind seekord ka Mzõmta, mille kohinaga ma sündimisest saadik olin nii kokku kasvanud, et ilma selle hällilauluta kunagi ei uinunud. Eemal sünnikohast sai hiljem kurja vaeva nähtud, kui harjusin uinuma Mzõmta kohinata.

„Aitab põõnamisest, unimüts, hommikusöök juba laual!” äratas mind isa hääl.

Tähendab, ometi hiilis uni lõpuks ligi nii vargsi, et ma tema tulekut ei märganudki.

Maitsnud kiiruga paar lusikatäit searasvaga üles soojendatud õhtust tanguputru, tõmbasin ma niisked pastlad jalarättide peale ja olingi minekuks valmis.

Isa toppis piibu mahorkat täis, astus pliidisuu ette, kus ta haluotsaga pliidi alt hõõguva söe peo peale tõmbas ja sealt juba piibule asetaski. See toiming sundis mind iga kord imestama. Täheks, nahk tema peopesadel ja sõrmedel, mis tõepoolest sarnanes karukäppade aluse nahaga, oli alalõpmatust rassimisest nii paks, et söekuumus ei jõudnud sellest nii kiiresti läbi tungida. Kui peopesad kippusid pragunema, võidis isa neid karurasvaga.

„Võtke püss kaasa!” soovitas ema.

„Milleks seda veel kuuma ilmaga tassida!” vastas isa.

Ukse ees ootas meid Reks. See oli harilik õuekoer, iseloomult riiakas, kes oskas aga olude sunnil olla ka lipitsevalt alandlik, eriti vahekordade selgitamisel naabrite Krantsiga, kes oli meie koerast poole suurem ja mõistagi ka tugevam.

Leidis kohtumine aset õueaia taga tänaval, tormas Krants iga kord vihase haukumisega meie koera kallale. Teades väga hästi, et vastane on tugevam, ei jäänud Reksil peale seda, kui ta plehkupanekuga oli hilineanud, muud midagi üle, kui saba liputamise ja naabri viha leevendada. Veendunud, et katse jääb tagajärjeta, laskus ta enne, kui kallaletungija jõudis hammastega turjast kinni haarata, selja peale, tõstes kõik neli käppa püsti. Võitluseta alistumine viis vastase algul segadusse, sundis Krantsi lamaja kõrval nõutult peatuma, ehkki ta tegi seda veel urisedes. Mõõdus veidi aega ja kohtumine lõppes harilikult sellega, et kinni pidades reeglist, mille järgi lamajat ei tohi lüüa, pööras Krants põlglikult tagumiku Reksi poole ja lahkus tänavalt.

Saadi aga kokku kahe krundi vahelisel piiril, kus kokkusaajate vahel seisis kõrge plankaed, oli Reksi võimatu ära tunda. Ta otse märatses, püüdis vastast üle trumbata vihase klähvimisega. Ühesõnaga, kogu Reksi käitumine näitas, kui meeletult vihkas ta seda, kelle ees teistsugustes tingimustes oli sunnitud pugema ja alandlikkust demonstreerima.

Valitses veel täielik pimedus, kuid ergutav jahedus kinnitas, et hommik ei ole enam kaugel.

Suunda muutes jaotas Mzõmta küla kolme ossa. Punase Lageda poolt tulles paiknes meie krunt koos veel seitsme krundiga kõige kaugemal. Meilt edasi viisid teerajad, mida mööda võis liikuda kas jala või hobuse seljas. Need rajad tõusid läbi metsade kõrgmäestikku, kus läbisid kuristikke, orge, alpiaasu, ületades üha uusi ja uusi mäekurusid. Neid kitsaid ja kiviseid radu mööda võisid sa läbida kümneid ja sadu kilomeetreid, nägemata oma teel ühtegi elamut. Rändkarjapidajad panid peatuskohtades ajutiseks üles pealt puukoorega kaetud telgid. Alatiseks elukohaks oli kõrgmäestik mägi- ja kaljukitsedele, hirvedele, karudele ja huntidele. Juhtus ka seda, et eriti suure lumega laskus osa hirvi, mägikitsi ning hunte ja karusid metsavööndisse või isegi Musta mere ranniku äärsetele aladele.

Hommik algas sealtsamast, kus oli lõppenud õhtu — Aibga tippudelt.

Vaevalt olime jätnud seljataha küla viimase õuevärava, mille tagant kostis unise koera klähvimist, kui pilkases pimeduses lõi äkki särama Aibga kõige kõrgema tipu hommikupoolne serv. Ja otsekohe hakkas see sära kuldse lainena allapoole laskuma, haarates oma alla peagi kogu mäekuru. Mida lähemale see Aibga nõlvu pidi üha allapoole veerev laine meile jõudis, seda valgemaks läks orus. Siis aga, kui ta ka oru põhja üle ujutas, torkas päike Aišha tipu tagant välja oma silmipimestava serva.

Küla taga algas esiteks aeglane, siis aga kiiresti järsumaks muutuv tõus. Kahel pool rada kasvasid sarapuupõõsad. Tihedalt kasvasid nad tol ajal ka oru põhjas umbes paarisaja laiusel maa-alal piki Mzõmta kallast. Kivide rohkus ei lubanud seda maad harida. Peale sarapuude kasvasid seal veel mõned metspirni- ja ploomipuud, jämedatüveline tamm ja paar kreeka pähklipuud.

Sageli sai seal lapsepõlves pähklite jahil varbaid vastu kive taguda, ja nii tugevasti, et sädemed valuga silmist lendasid. Sagedamini teistest said vatti suured varbad, mis teistest pikemad.

Mäletan, et kambas teiste lastega ma millegipärast ei suutnud pisaraid tagasi hoida, kui varba otsast hakkas verd tilkuma ja küünealune siniseks tõmbus. Juhtus see aga üksi olles, ei hakanud ma kunagi nutma, vaid pistsin kogu kõrist laulma ja iga kord ühte ja sama laulu: „Jumal, keisrit kaitse sa!”

Aastaid hiljem pühkis sügisene suurvesi kõik, mis sellel kaldaäärsel laial maaribal kasvas, koos külasauna ja kuivatitega minema.

Veeuputus mägedes on kohutav. Ta ei ujuta, nagu lausmaal, kaldaid üle, vaid uuristab neid alt ja kõik, mis seal kasvab või paikneb, variseb märatsevasse vette.

Jõudnud raja kõrval kasvava laiakraonilise tammeni, peatusime. Siit alates hargnes rada kaheks. Üks viis Rukkilagedale, teine põllutükini, kuhu meil kevadel mais oli külvatud.

Täistopitud piibule aetas isa nüüd suitseva taelatüki, mille ta seda pöidlaga ränikivil hoides tulerauaga vastu kivi täksides oli sädemega süüdanud.

„Vaja kõigepealt kontrollida põllutüki ümbrus läbi,” avaldas isa oma arvamuse. „Seal kasvab paar pirnipuud ja üks loomad käi aedadelt ka põldmarjaväätide lehti noolimas. Saab silmad ühtlasi peale lüüa ka maisile: varavõitu on, aga küllap varsti hakkavad karud seal matti nõudma.”

Läbisime lehtmetsa alumist vööndit. Vastavalt kõrgusele merepinnast jagunes mäenõlvadel kasvav mets puuliikide järgi erinevateks vöönditeks. Eriti selgesti torkasid piirjooned vööndite vahel silma kevadel puude õitsemise ajal. Kõige värvirikkam neist vöönditest oli alumine, mis koosnes paljudest puuliikidest, alates lepast ja lõpetades metsikult kasvavate pigni-, õuna-, mureli- ja kirsipuudega. Märksa tagasihoidlikuma, kollakasroheline vööndi moodustasid õitsemise ajal kastanid. Kastanitele järgnes kolmas lehtpuude vöönd — pöökpuud, ja mets lõppes kidurate kaskedega või kaugeltki mitte igal pool kasvavate kõrgete teravaladvaliste kaukaasia nulgudega.

Hommik oli vaikne. Harva kuuldus rähni toksimist või metstuvi häälitsemist.

Tänase päevani ei ole ma suutnud kindlaks teha, miks ei meeldinud meid ümbritsev mets tol ajal lindudele ja miks puudusid seal oravad. Jääb üle vaid oletada, et tõenäoliselt oli põhjuseks metskasside ja nugiste rohkus.

Mida kõrgemale kerkis päike, seda kuumemaks muutus õhk. Hommikusest jahedusest ei olnud enam jälgegi järel.

Reks oli hoolega ametis kivide ja kändude uurimisega. Teda ei huvitanud värsked karujäljed mudasel rajal, kuhu imbus vesi raja kõrval paiknevast allikasoonest. Kuid ühtegi kändu, ühtegi suuremat kivi ta vahele ei jätnud. Enamikuga neist sai ta kiiresti hakkama, teisi tuli uurida suure põhjalikkusega ja igast kandist. Ja kui uurimise tulemused osutusid positiivseteks, oli vaja seda tingimata kinnitada oma allkirjaga, mida kombepäraselt tehti tagumise jala tõstmisega.

Põllutükk, milleni me peagi jõudsime, asus kahe metsavööndi piiril. Teiste lehtpuude seas võis siin näha ka üksikuid kastaneid. Otse mulgu kõrval kasvas paarikümne meetri kõrgune kirsipuu, mille okste vahel tükk maad allpool latva asus juba möödunud suvel tekkinud „karuiste” nagu neid külas kutsuti. Taolisi okstest tehtud istmeid võis näha päris tihti pigni- või kirsipuude otsas. Roninud puu otsa maiustama, ei viska karu murtud ja marjadest puhtaks söödud oksa maha, vaid seab oma tagumiku alla, et mugavam oleks istuda.

Isa lükkas keskelt ühe lati kõrvale ja me pugesime läbi mulgu maisipõllule.

Mais — võrreldes sellega, mis kasvas toa taga väikesel lapikesel, kuhu kevadel sai sõnnikut veetud ja kus iga varre küljes oli vähemalt kaks tõlvikut — nägi välja armetu ja peale ühe tõlviku varre otsa polnud siit loota.

„Mida sa maalt ikka nõuad, kui pole midagi vastu anda!” ohkas isa.

Käisime põllu risti ja põiki läbi, kuid jälgi, mis oleksid kinnitanud, et karud juba pahandust käivad tegemas, ei trehvanud nägema.

Olime juba lahkumas, kui sattusime aia ääres vastu maad painutatud varrele, mille küljes oli poolnäritud tõlvik. Jalajälgede järgi pehmel mullal ja hamba-

jälgede järgi tõlvikul polnud raske kindlaks teha, et pahanduse tegijaks oli mäger. Kuna kõik teised varred läheduses seisis püsti, võis oletada, et tõlvikud, kus tera vaevalt kujunemas, erilist isu küllastajas ei äratanud.

„Pole parata, nädala-poolteise pärast tuleb hakata valves käima,“ arvas isa. Mind see mõte rõõmustas. Olin juba eelmisel sügisel käinud isaga maisipõldu valvamas. Mulle meeldis öösel lõkke ääres istuda, karude hirmutamiseks kogu kõrist kisada või kepiga vastu plekist nõud taguda. Veelgi rohkem meeldis aga sütel küpsetatud tõlvikut nosida.

Karude hirmutamiseks lõkkest ei piisanud, oli vaja tingimata ka kisa teha. Juhtus kord, et päevasest töömurdmisest väsinud isa jäi magama ja ka mina, näsinud paar küpsetatud tõlvikut teradest tühjaks, ei suutnud kiusatusele vastu panna ja uinusin. Leidus jultunud elukas, kes lõkkele vaatamata üle aia põllule ronis ja mitme ruutmeetri ulatuses maisipõllu rüüstas.

Käisime kogu põllutüki ümbruse läbi ja tegime ringi ka naabrite heinamaa ümber, kuid lehma ei olnud kusagil näha.

Tõsi, aiatagused olid igal pool loomade poolt tallatud, kes nii kaugelt, kui lehma pea ulatus, püüdsid keelega kahmata põldmarjaväädidelt lehti. Kohati katsid põldmarjade pikad väädid aeda nii tihedalt, et nende lehtede alt ei olnud näha roikaid ega roigastele tassitud puude oksid. Ka pirnipuude all oli näha nii suurte kui ka väikeste sõrakandjate jälgi.

Otsustasime mahalangenud puutüvel hinge tõmmata, kui vähe maad eemal oli kuulda Reksi klähvimist ja sigade rõhkimist.

„Lähme vaatame, on äkki meie omad!“ lausus isa ja me seadsime sammud hääle suunas.

Peagi nägime kahte turris harjastega emist, kes, kärsad koera poole suunatud, rahutult rõhkisid. Nähes meid, rahunesid sead ja isa hurjutamise peale vaikus ka Reks.

Selgus, et sead on üleaedse omad, sest kevadel peale lume sulamist lasksid nad metsa kaks valget kärsakandjat, kusjuures ühel neist olid mõlemal küljel mustad laigud.

Tundmatute olevuste ilmumine paistis tõsist hirmu tegevat hiljuti sündinud hallikaspruunidele põrsastele, kellel oli kaks valkjat vööti kummalgi küljel. Ei olnud see mingi uudis, et metskuldid, hoolitsedes oma järelsoo eest, kasutavad selle eesmärgi saavutamiseks ka noorikuid kodusigade hulgast.

Kuigi päikesekiired ei suutnud tungida läbi puude lehestiku, oli metsa all kuum ja lõhnas möödunud sügisel maha langenud kõdunevate lehtede järele. Isa särk oli pihtade kohalt higist märg. Tundsin, et ka minu oma kleepub selja külge.

Piinas janu, kuid lähema ojani oli tükk maad. Isegi Mzõmta kohin kostis siia läbi tiheda lehestiku kuidagi väsinuna ja summutatult.

„Tont võtaks neid sarvilisi!” pahandas isa. „Oska sa arvata, kuskohal nad ringi ajavad.” Vähese mõtlemise järel lisas ta: „Ega jää muud midagi üle, kui Rukkilageda ümbrus ka läbi käia.”

Rukkilagedani viis sama tee, mis siia tulles vasakule keeras. Tagasimineks oleks võtnud aega ja isa otsustas sinna minna otse läbi metsa.

Laskusime orgu, kus tuli ületada oja, et teisel pool uuesti märke ronida. Alamae sammumine läks kiiresti. Tüdinud ilmega, keel hammaste vahelt väljas, sörkis meie järel Reks, tundmata huvi ühegi põõsa või puutüve vastu, sest siin, teelt kõrvalisel kohal, liikus teisi koeri harva.

Tumedatüveliste kastanite vahel hakkasid üha sagedamini silma pöökide siledad halli koorega tüved, mis sarnanesid kõrgete sammastega. Olin juba varem koos isaga esimese lumega nugisejahil käinud ja teadsin, et veidi kõrgemal tõrjuvad pöögid enda hulgast välja kõik teised puud.

Jõudsime ojani. Ka siin oli mulle kõik tuttav. Tuttav oli iga üle oja langenud puu, kuhu sügisel hilja sai nugistele püüniseid asetatud, teadsin, millise kivi tagant võib forell ussi võtta.

Senini pole mulle täiesti selge, miks kutsuti neid mägede ojasid meil sorideks. Võib vaid oletada, et inimesed, kes noores eas kaugel sünnimaal elades olid harjunud sõna „oja” tähendust siduma lookleva ja vaikselt voolava veega, ei suutnud leppida sellega, et vihaselt häälitsevat, peaaegu otsejoones mäest alla tormavat, kivilt kivile kukkuvat ja vahutorte pilduvat vett ojaks nimetada. Sõna „sori” näis märksa rohkem vastavat selle keevaverelise vee raevukale iseloomule.

Jõudnud ojani, oli mul kavatsus kohe jooma hakata, kuid isa takistas seda tegemast. Rohkem kui ükski teine haigus nõudis meil ohvreid kopsupõletik, mille põhjuseks kuum nahk ja külm vesi.

Rukkilageda on minu mällu jäänud kõige kaunima kohana Mzõmta orus.

Ligi pool kilomeetrit oru põhjast kõrgemal, kujutas see koht ühel Aibga mäeaheliku juurest laskunud seljandikul umbes kolmekümnehektarilist tasandikku, millest rohkem kui veerandil asusid metsast ümbritsetud põllud ja heinamaad.

Maast välja küntud roostetanud rauast esemed, nagu odaotsad, hobuserauad, västrad, milledega arvatavasti käidi sügiseti Mzõmtast lõhesid püüdmas, ja rohked lõkkekohad tõendasid, et kunagi paiknes siin tšerkesside küla või auul. Sellest kõnelesid ka mitmekümneaastased pirni-, mureli- ja kreeka pähklipuud.

Rukkilagedalt lahkudes tundsin alati kahju, miks asub meie kodu all orus, mitte aga siin.

Mis siis kütkestas mind ja meelitas siia isegi suvitajaid Punase Lagedalt? Neid võis näha siin liikumas nii üksikult kui gruppina. Mõnikord sõideti siia hobueeslite seljas isegi naise-laste ja teenritega. Valitud kohtadele laotatud vaipadel võeti päikesevanni, uuriti binokliga mägede harju ja juhtus, et mängiti

ka kaarte. Kui saabus aeg einetamiseks, tõi teener jääkülmast allikast veinipudelid, lõkkelt šašlõkivardad, korvidest muud söödavat ja algas kehakinnitamine.

Kuigi siin puudusid kõrgmäestikele iseloomulikud kuristikud ja lilledest kirevad alpiaasad, kütkestas vaatajaid taeva tumesinisel taustal Kaukaasia peaaheleliku ja tema arvukate tippude, mäekurude ja järsakute määratu panoraam, mida all orus varjas silme eest teisel pool Mzõmtat kõrguv metsaga kaetud seljandik. Aibga tohutud tipud, mis piirasid orgu vasakult poolt, tundusid siit vaadatuina kõrguvat vaid käegaulatuvas kauguses.

Kui neid ridu kirjutan, teeb nukraks teadmine, et kõik need kunagised orgu ümbritsevatel nõlvadel asunud põllulapikesed ja heinamaad, samuti suur osa kruntidest, kus elasid inimesed, on nüüd metsistunud ja võsasse kasvanud.

Kuid midagi imestusväärset selles ju pole. Kes nõustuks tänapäeval nii ränga tööga endale ülalpidamist hankima, kui olid sunnitud seda tegema meie vanaisad, isad ja emad, kellel polnud nälja eest teist väljapääsu kui hakata siin raskesti ligipäasetavatel põllulapikestel maisi kasvatama. Praegusajal selliseid enam ei leidu.

Ent kõik see, mis meelitas siia kunagi suurmaailma esindajaid omale suvilaid ehitama, elab edasi.

Ma isegi usun, et all orus saab kunagi päikese käes sädelema kunstlik järv, sama kaunis nagu mõnikümmend kilomeetrit kaugemal asuv Ritsa järv.

Olen veendunud, et sajad tuhanded aastad tagasi, enne seda, kui Mzõmta jõudis omale läbi Ahtsu mäeaheliku sügava kuristiku uuristada, kujutas kogu org endast järve põhja. Aegapidi, sõltuvalt sellest, kui kiiresti Mzõmta jõudis kitsa kuristiku põhja süvendada, jooksis järve vesi jõe rajatud teed mööda merre.

Tulevikus nii suurt ja sügavat järve, mis kogu orgu täidaks, pole vaja. Piisab, kui järv ujutaks üle alad, kus asusid kord eestlaste krundid, jättes Punase Lageda järve kaldale. Järv kujuneks forellikasvatuse kohaks, lõbusõiduks paatidel ja purjekatel ning suplemispaigaks.

Kuna kõrgmäestikku saavad läbima maanteed, mida mööda võib kiiresti nii Kubanist kui alpiaasadelt asuvatelt karjamaadelt kohale vedada kõik, mida elamiseks vaja, kaob vajadus Mzõmta orgu ümbritsevatel mäenõlvadel maisi kasvatada ja loomi pidada.

Keset metsade rohelist kauni järve kaldal, kus inimesed nägid kord nii ränka vaeva oma väikeste põllulapikeste harimisega, saavad siis kerkima uhked puhkekodud, sanatooriumid ja turismibaasid. Peamine on aga see, et oma puhkust hakkavad neis veetma mitte kõrgematesse kihtidesse kuuluvad härrad ja daamid, vaid tööinimesed.

Kuuldavasti leidub tänapäeval juba ka Eestis ettevõtteid, kus töötajad on huvitatud puhkekodude rajamisest Musta mere rannikule.

Ei tea selleks olevat kaunimat kohta kui Rukkilageda, kus me isaga lõbusalt suliseva allika kaldal istusime, isuga puu alt korjatud mahlakaid pirne sõime, suutmata meid ümbritsevalt tumesiniselt taevavõlvilt hargnevatelt sakilistelt mäeahelikelt silmi lahti kiskuda.

Ent aeg kiirustas ja vaja oli hakata siinsete põldude ja heinamaade ümbrust läbi käima.

„Käime kõigepealt Teemäe juures ära,” soovitas isa.

Teemäeks hüüti meil seljandiku jalamit Rukkilageda taga, kus algas tõus ja kus kasvasid metsikult tavalised teepõõsad. Kevadeti lehekorjamise ajal varusid kogu küla elanikud siit omale teed terveks aastaks. Noored tumerohelised lehed kuivatati peale peopesade vahel hõõrumist leivaküpsetamise ahjus. Seal tõmbusid nad mustaks ja neist levis nii tugev teelõhn, mida võis peale kuivatamist isegi pikema aja möödudes tuppa tules tunda.

Ei mäleta et oleksin kusagil mujal nii maitsvat ja aromaatselt teed joonud.

Ka loomad pidasid neist lehtedest lugu ja käisid neid noolimas

Kui ületasime enne põõsasteni jõudmist allikasoont, mille ümber kasvas rohkesti sõnajalgu, oli niiskel mullal selgesti näha sõrajälgi. Värskete jälgede järgi võis arvata, et loomad alles täna hommikul enne meie tulekut siin liikusid. Kuna teiste omad siia külast nii vara vaevalt oleks jõudnud, arvas isa, et jäljed kuuluvad meie lehmadele. Teinud kindlaks jälgede suuna, hakkasime ka meie sammuma sinnapoole.

Kõik läbikäidud kohad olid mulle tuttavad ja ma teadsin, et sammu kolmsada kohast, kus me jälgedele sattusime, kasvab neli pirnipuud.

Vaevalt olime jõudnud nende juurde, kui Reks äkki urisema hakkas ja vihase larinaga otsejoones ettepoole jooksis. Teadsin, et koduloomade peale ta kunagi nii vihase häälega ei haugu. Seda juhtus vaid siis, kui hundid öösiti lauda lähedal hulkusid.

„Hundid on lehma murdnud!” vilksatas mõte peas.

Isale, nagu näha, oli aga kõik algusest peale selge, sest ega ta muidu mind siinsamas kõrval kasvava kirsipuu oksale poleks tõstnud ja käratanud: „Roni kõrgemale!” Minule järgnes ta ise.

Ahvi osavusega kiirustasin oksalt oksale. Olin jõudnud juba ülemiste oksadeni, kui seal, kus õiendas Reks, keegi nagu norsatas, millele järgnes vihane röögatus . . . Külma judin käis läbi keha.

„Ära kardada, ega ta meid siit kätte saa!” rahustas mind isa.

Kirsipuu oli vana, üle paarikümne meetri kõrge ja poolkuivanud.

Toetasin jalgadega oksale ja hoidsin kahe käega ladva ümbert kinni. Kui esimene ähm möödus, hakkasin ka ringi vaatama.

Maapind oli siin võrdlemisi tasane ja puud kasvasid hõredalt.

Sammu kolmekümne kaugusel kasvava pirnipuu all seisis tagumikule toetades turris karvadega karu, kelle poolavatud lõugade vahelt kostsid mõne sammu kaugusel kähviva koera aadressil ähvardavad röögatused.

Ei tahaks uskuda, et niisugune arukas ja endast lugupidav loom nagu karu oleks hakanud Reksi-taolise tühise olevusega vahekordi selgitama, kui poleks end ema külje vastu surunud hirmunud poeg. Karu oleks koeranässile erilist tähelepanu pööramata lahkunud.

Olen oma tähelepanekute põhjal veendunud, et ei ole teist nii arukat loomariigi esindajat kui karu. Ei tule ju ükski teine neljajalgne tsirkuses toime nii keeruliste, mõnikord isegi imestama panevate numbritega kui karu. Pole juhuslik, et mitmed põhjamaa rahvad Siberis kutsuvad seda looma isegi metsinimeseks.

Seekord tingis emakarude käitumise soov kaitsta ärahirmutatud poega ähvardava ohu eest. Pealegi oli talle lõhna ja häälte järgi selge, et siinsamas lähedal viibivad märksa ohtlikumad vaenlased kui koer — inimesed.

Et sundida poega ohtlikust kohast lahkuma, mis oleks avanud ka temale endale võimaluse poja järel ära minna, andis nüüd juba neljale jalale toetuv ema esikäpaga pojale hoobi vastu tagumikku. Laksu saanud poeg tegi solvunud häält, kuid jooksmata pistmise asemel ronis ta imekiiresti siinsamas kasvava pirnipuu otsa. See oli emale sama mis taganemistee äralõikamine. Nüüd ei jäänud tal muud midagi üle kui maksu mis maksab lahing kohapeal vastu võtta.

Olukord kujunes järgmiseks: kahe puu otsas põgenikud, puude all silm silma vastu vihale aetud karu ja segadusse sattunud Reks. Ta klähvis küll veel, kuid toon muutus üha haledamaks ja kogu ta käitumine ja poos ei jätnud kahtlust, et kui asi tõsise pöörde võtab, annab koer jalgadele valu.

Nii ka juhtus. Vaevalt jõudis karu hüppe teha, kui Reks tuhatnelja plagama pistis ja oleks tingimata otsekohe meie juurde kirsipuu otsa roninud, kui poleks vanajumal neljajalgsetele küüsi jagades koerte vastu nii kitsi olnud.

Reksi sellist käitumist nägi isa tõenäoliselt ette, kui ta mind puu otsa aitas ja ka ise järele ronis.

„Kuradi koeranäss!” pistis ta nüüd vanduma. „Sai hädaks kaasa võetud.” Elukutseliste jahimeestega palju aastaid peale seda sündmust Siberi taigas jahti pidades veendusin ma, et väljaõpetatud jahikoer, kui tal tulebki haavatud või vihale aetud karu eest jooksu pista, ei jookse kunagi jahimehe juurde, vaid teeb seda küti läheduses, hoides kiskjat laskekaugusel. Meie Reksil ei olnud seesugusest tarkusest õrna aimugi.

Kirsipuu ümber läks lahti ehtne maratonijooks. Kui pikamaajooksja pingutab kogu jõust, et saavutada esikoht, siis Reksi ainukeseks eesmärgiks oli nahapäästmine.

Seekordne kokkusaamine karuga ei olnud mulle esimene.

Mesikäppadega silm silma vastu sattumisi metsas peeti meil tol ajal nii igapäevaseks asjaks, et sellest ei tasunud rääkidagi. Isegi siis, kui keegi karu maha kõmmutas, viidati sellele vaid möödamindes, teise jutu sees. Ka isa arvel oli neid üle kolmekümne, mida kinnitasid täkked püssilael.

Suitsetatud karuliha on maitsev. Suitsetatud karukäppi peeti meil maiusroaks.

Peab märkima, et iseloomult erineb karu teistest metsloomadest ja tema käitumine võib mõnikord olla küllaltki vastuoluline. Ta võib olla hulljulge ja tulla lõket ning valvurit häbenemata maisipõldu rüüstama, kuid võib ka kergesti ehmuda ja põhjusega plehku panna, võib olla kaval ja isegi uudishimulik.

Meid, lapsi, kellel olid metsas karudega kokkupuutumiseks veel vähesed kogemused, hoiatas isa sageli: „Ärge ainult jooksuma pistke, kui karu vastu tuleb, ta võib hakata lihtsalt naljapärast teid taga ajama.”

Mäletan juhust, kui me kord pühapäeval peale lõunat koos emaga — minul käes õngeritv, emal sukavardad pooleldi kootud sukaga — järsul nõlval mööda kitsast teerada sammusime ja äkki käänu tagant karu meile vastu astus.

Kohtumine oli ootamatu kummalegi poolele, vahemaa lühike. Peatusime. Siis aga hakkas ema ees, mina tagantjärele kogu kõrist kisama ja vastutulijat hurjutama.

Karule see kisa ilmselt ei meeldinud, sest ega ta muidu pikkade hüpetega ülesmäge jooksnud. Jõudnud jämedatüvelise pöögini, laskus ta selle tüve taga kõhuli, pistis pea puu tagant välja ja hakkas meid uudishimulikult uurima.

Nii me siis seisime seal vastastikku minutit viis üksteist kahtlustades, kuni lõpuks jõudsime otsusele, et mingeid kurje kavatsusi pöögi tagant piilujal polnud.

Ent poegi kaitsev vihale aetud ema või haavata saanud karu võib muutuda tõeliseks koletiseks. Tema raevu eest võib siis päästa kas täpne lask, väljaõpetatud koer, kirves või puu.

Teadsin, et ka ükskord varem oli isa haavatud metslooma eest päästnud puu otsa ronimine. Seekord aga sai mulle selgeks, et ka puu otsas pole ellujäämine veel kaugeltki kindel.

Karu jooksukiirus on üldtuntud. Ka antud juhul ei olnud raske selles veenduda.

Juba teisel ringil tundus, et Reksi elupäevad on läbi. Tagaajaja oli teda juba kätte saamas, kostis isegi koera kaeblik niuksatus, siis aga tegi Reks meeletehes äkilise kõrvalehüppe, karu aga kihutas otsejoones edasi. Ja kui tagaajaja jõudis end õigele suunale seada, oli Reks mitme hüppe kaugusel.

Karule see koera kavalus ilmselt ei meeldinud, sest ega ta muidu poleks nii vihaselt röögatanud.

Uuel ringil kordus sama lugu ja paistis, et koer hakkas taipama, et ainult sel teel on võimalik päästa oma nahk.

„Karu on kere pirne nii täis parkinud, et ei suuda äkilist pööret teha,“ avaldas isa oma arvamuse puude all toimuva kohta.

Paistis, et isa ei uskunud, nagu võiks kõik lõppeda vägikaikavedamisega karu ja koera vahel. Hoolega silmitses ta kirsipuu oksa. Need olid kas jändrikud ja jämedad või liiga peened.

Lõpuks valiku teinud, ronis ta veidi kõrgemale, kus haaras ühe käega kinni ülemisest oksast, kummardus ja võtnud oksast, mis jalgade all, tükk maad jalast kaugemalt kinni, hakkas seda painutama. Oks oli liiga jäme, ilmselt ka sitke ega murdunud.

Uut katset alustas ta poolkuivanud ja märksa peenema oksa kallal. See prak-satas ja pärast oksalt ladva murdmist oli isal käes ligi kepijämedune ja meet-ripikkune terava otsaga kaigas. Mida ta sellega teha kavatses, jäi mulle esial-gu arusaamatuks. Puu otsast alla ronida ja nii kerge ning tühise kaikaga ma-ruvihasele metsloomale vastu minna oli minu arust sama hea kui teha seda paljaste kätega.

Karu, kuulnud oksa praksumist, peatus ja tõusis tagajalgadele. Oli kuulda jooksust väsinud looma kähisevat ja sügavat hingamist.

Paistis, nagu peaks ta aru, mida teha. Kuna poeg istus endiselt puu otsas, oli vaja iga hinna eest teda kaitsta, mistõttu äraminekust ei saanud juttugi olla. Koeranäsis, kes kirsipuu all hirmu käes värises ega julgenud häältkki teha, ta mingit ohtu endale ega pojale enam ei näinud. Järelikult polnud mõtet temaga kauem kembelda ega tagaajamisega ennast väsitada ajal, kui tõeline oht, millele oli vaja lõpp teha, varitses kirsipuu otsast. Kiirel sammul raskelt hin-gates ja kurjakuulutava mõmina saatel lähenes ta kirsipuule, mille alt Reks otsekohe sääred tegi. Tagajalgadel läheneva looma avatud lõugade vahelt torkasid silma pikad teravad hambad ja punane keel.

Haaranud esimeste käppadega puu ümbert kinni, surus karu pikad teravad küüned vastu koort ja vihast moondunud lõust hakkas meile lähenema.

Pistsin hirmuga karjuma, olles kindel, et see on lõpp.

„Ära karda, ära karda!“ katsus isa mind julgustada, ent ka tema hääles oli tunda värinat.

Alles nüüd sai selgeks, milleks isa kaigast vajab. Laskunud veidi allapoole, püüdis ta kaika teravat otsa karule silma torgata. Taipasin, miks ta seda otsa loomale kõrisse ei torka. Tasunuks karul lõuad kinni pigistada ja lootusetu oleks olnud looma hammaste vahelt kaigast kätte saada.

Pearaputamise ning -vangutamise püüdis raevunud loom silmi päästa ja ühtlasi tegi ta katset hammastega kaika otsast kinni haarata. Ja äkki juhtus see, mida mina — hiljem selgus, et ka isa — poleks osanud arvatagi.

Reks, kes nüüd paarikümne sammu kaugusel kõrvaltvaatajaks osutus, taipas, et karu see ots, kus puuduvad hambad ja mis ripub maast kõigest poole meet-ri kõrgusel, on täiesti ohutu. Välkkiirelt oli ta kirsipuu all. Vihaselt lõrisedes haaras koer hammastega karu kintsust kinni ja hakkas seda sakutama.

„Võta-võta, Reks, võta!” püüdis isa koera hüüetega ergutada. Ja Reks võttis, mis võtta andis. Ta rapsis ja sikutas ise kiiresti pead raputades nii agaralt, et karu karvad lendasid hammaste vahelt, kui ta kintsu vahetas.

See ettenägemata ja jultunud kallaletung, pealegi veel selja tagant, nii tühise olevuse poolt, kelle vastu ta oli jõudnud juba kaotada igasuguse huvi, ajas karu hoopis marru. Ta laiali aetud lõugade vahelt lendasid süljepritsmed, kõrist kostsid nii jubedad röögatused, et tänaseni pole ma unustanud seda lapsepõlves nähtud pilti.

Mäletan, et isegi hulk aega peale seda, kui kõik oli juba seljataga, ärkasin ma tihti öösiti une pealt karjatades, kui raevunud kiskja lõust äkki silmade ette kerkis. Sageli tuli emal mind rahustada, enne kui silmad jälle kinni vajusid.

Isegi nüüd, kus pea juba ammu hall, juhtub, et laman öösel unetult voodis ja mälestused kannavad mu kaugele lapsepõlve. Silmade ette kerkivad unustamatud pildid kõrgmäestiku kaunist loodusest, kaljukitsede siluetid hommikusel uduvines kõrgel mäeharjal või oru põhjas keset õite kirevust helkiv järveke, tumesinine, nagu peegelduks sealt vastu osake pea kohal kummuvast taevavõlvist. Ja korraga, täiesti ootamatult kummitab jälle silme ees vihast moonutatud lõust, kust avatud lõugade vahelt nagu vulkaanist lendavad välja hirmuäratavad röögatused. Ja silmad! Milline viha ja tigidus peegelduvad neis. Loomusunniliselt raputan pead, et sellest jubedast nägemusest lahti saada.

Kuid viieaastasele poisikesele ei olnud see nägemus, vaid tõsielu, reaalsus. Hirm halvab mind nii tugevasti, et ma ei suutnud isegi häält teha.

Mine tea, millega kõik oleks lõppenud, kui poleks olnud Reksi.

Jultunud rünnak koeranässi poolt nõudis karistust. Karu otsekui kukutas enda puu otsast alla ja vahepeal katkenud tagaajamine algas uuesti. See kestis mitu minutit, kuid tulemuseta, sest Reks pidas kinni endisest jooksutaktikast.

Lõpuks otsustas väsinud ja kõigest tüdinud metsloom, kaotanud lootuse nurjatule koeranässile kätte maksta, kogu meie kambale käega lüüa.

Aeglaselt astudes läks ta pirnipuu juurde, kus pead kergitades tasase mõminaga pojale märku andis, mille peale see kiiresti-kiiresti puu otsast alla laskus ja veel enne, kui ema talle uut laksu jõudis anda, plagama pani. Pilku tagasi heitmata järgnes pojale ema.

Ei mäleta, kuidas ma puu otsast alla laskusin.

„Paneme nüüd kohe plehku!” pöördusin ma isa poole, tundes jälle maad jalge all.

„Pole kiirustada kuhugi, ega see elukas enam tagasi tule! Kas ajas hirmu nahka?” päris isa. „Hea seegi, et karuhaigus sulle külge ei hakanud. Näe, püksid kuivad mis kuivad!” naljatas ta, keerutades mind käte vahel.

Isa nali tegi ka mul endal meelega rõõmsamaks, sest tõesti, kus selle häbi ots, kui oleks tulnud koju minna karuhaiguse tundemärkidega pükstel.

„Imelik, kuidas see elukas oma toiduotsimisega täna nii hilja peale on jäänd,” arutas isa. „Harilikult pikutavad nad sel ajal tihnikutes. Teine asi, kui vihma sajab, siis luusivad ka päeval ringi.”

„Küllap ta poja pärast nii kuri oli,” lisasin mina omalt poolt.

„Poja pärast näh!” jätkas isa. „Inimene, kelle kohta kirja pandud, et ta vanajumala enda näo järgi loodud, võib vahel oma lapse ilma hoolde jätta, metsloom ei tee seda kunagi.”

Neis isa sõnades tundus mulle isegi lugupidamist ja heakskiitu selle aadressil, kes täna nii südilt oma poega kaitses.

Reks, kes ka oli jõudnud hirmust toibuda, istus nüüd pikast jookst puruväsinuna minu kõrval.

„Poleks uskunudki, et sa nii tubli mul oled!” kiitis teda isa koera pead silitades. „Sina aga, poiss,” pööras ta lühikese vaikimise järel minu poole, „pea meeles, et metsas võib mõndagi juhtuda.”

Suur oli imestus, kui me õhtul puruväsinutena koju jõudes eest leidsime need, keda päev läbi tagajärjetult olime otsinud.

Selgus, et lehmad olid hommikul varsti peale meie lahkumist suure kiiruga metsast tulnud.

„Küllap sama mesikäpp, kes meile teatrit tegi, ka lehmadele kodutee kätte näitas,” arvas isa.